

**Verkenning van technieken voor de optimalisering van
elektronische ontsluiting van bibliotheekhandschriften in
Nederland en Vlaanderen**

Project in opdracht van SABIDO

uitgevoerd door

A.H. Laeven

Pallas Consultancy

Rapportage

Juni 2003

Inhoudsopgave

1.	De achtergronden en doelstellingen van het project	Pag.	3
2.	Informatievergaring		4
3.	De projecten MASTER en MALVINE		6
4.	Resultaten van de enquête in Nederland		10
4.1	Overzicht van het handschriftenbezit		10
4.2	Digitale ontsluiting		11
4.3	Mogelijke lijnen voor de toekomst		14
5.	Resultaten van de enquête in Vlaanderen		15
5.1	Overzicht van het handschriftenbezit		15
5.2	Digitale ontsluiting		15
5.3	Mogelijke lijnen voor de toekomst		17
6.	Conclusies en aanbevelingen		20
Bijlage I	SABIDO projectbeschrijving		22
Bijlage II	Vragenlijst ten behoeve van enquête		27
Bijlage III	Brief ten behoeve van enquête		29
Bijlage IV	MALVINE Consortium Agreement		30
Bijlage V	Inleiding op AGRIPPA		35
Bijlage VI	Overzicht van gebruikte catalogiseersystemen		39

1. De achtergronden en doelstellingen van het project

Waar de bevordering van samenwerking tussen de bibliotheeksectoren in Vlaanderen en Nederland één van de doelstellingen van SABIDO is, leek een verkenning naar de mogelijkheden van optimalisering van de wederzijdse toegankelijkheid van handschriftencollecties zeer wel in het programma van SABIDO te passen. Bijkomende redenen waren het feit dat zo'n project zou kunnen bijdragen tot de ontwikkeling van de "virtuele bibliotheek Nederland-Vlaanderen" en dat de ontsluiting en wederzijdse toegankelijkheid van andere delen van het primaire documentaire bronnenmateriaal, vooral dankzij de STC-projecten, inmiddels hun waarde hadden bewezen. Daar kwam nog bij dat de elektronische ontsluiting van handschriften lijkt achter te blijven bij de ontsluiting van ander documentair materiaal, terwijl de huidige webtechnologieën ook voor de ontsluiting van handschriften intussen geëigende mogelijkheden lijken te bieden. Tenslotte leek aansluiting bij enkele internationale projecten op dit gebied een nader onderzoek waard.

Tegen deze achtergrond werd door SABIDO besloten een project te doen uitvoeren onder de noemer "Verkenning van technieken voor de optimalisering van elektronische ontsluiting van bibliotheekhandschriften in Nederland en Vlaanderen". Voor een volledig overzicht van de inhoud van het project zij verwezen naar de Projectbeschrijving, zoals vervat in SABIDO-document 02-047 (zie bijlage I).

Als belangrijkste doelstellingen van het project werden grosso modo aangemerkt:

- a. Het verkrijgen van inzicht in de stand van zaken met betrekking tot de elektronische ontsluiting van handschriften in Vlaanderen en Nederland.
- b. Het verkennen van de mogelijkheden die de resultaten van de Europese projecten MASTER en MALVINE bieden voor de handschriftenontsluiting in Vlaanderen en Nederland.
- c. Inzicht te verwerven in de technische en financiële condities van deelname in MASTER, c.q. MALVINE.

Het project zou zich moeten richten op alle soorten handschriften zonder beperking naar soort of periode. Er werd besloten geen kwantitatief onderzoek te verrichten naar de aard en omvang van (elektronisch) te ontsluiten, c.q. ontsloten collecties. Alleen de "belangrijkste handschriftencollecties, c.q. -depôts, zouden in het onderzoek worden betrokken.

2. *Informatievergaring*

Ter voorbereiding van de uitvoering van het project zijn oriënterende gesprekken gevoerd met de projectleider Mw. Dr. E. van Eijck Heslinga, Koninklijke Bibliotheek Den Haag, en met de door SABIDO aangewezen deskundigen Drs. C. Thomassen, Koninklijke Bibliotheek Den Haag, en Mw. A. Kelders Lic., Koninklijke Bibliotheek Brussel.

Vervolgens is een vragenlijst met begeleidende brief opgesteld (zie Bijlagen II en III). Deze stukken werden toegezonden aan de conservatoren, c.q. directeurs van de volgende instellingen:

Koninklijke Bibliotheek Brussel, AMVC Antwerpen, Bibliotheek UFSIA/UIA (Ruusbroecgenootschap) Antwerpen, Universiteitsbibliotheek Gent, Stadsbibliotheek Brugge, Stadsbibliotheek Antwerpen, Museum Plantijn Moretus Antwerpen, Studiecentrum Vlaamse Miniaturisten KU Leuven;
Koninklijke Bibliotheek Den Haag, UB Leiden, UB Amsterdam (UvA), UB Groningen, UB Utrecht, Athenaeumbibliotheek Deventer, Nederlands Letterkundig Museum Den Haag.

In Vlaanderen werden gesprekken gevoerd met Mw. A. Kelders van de KB Brussel, Mw. H. van Dijck en de heer J. van Hecke van het AMVC, Mw. M. de Reu van de UB Gent, de heer L. van Damme van de Stadsbibliotheek Brugge, de heer M. Bronselaer van de Stadsbibliotheek Antwerpen, de heer D. Imhof van het Museum Plantijn Moretus, Prof. J. van der Stock, Mw. A. Esch en Mw. L. Watteeuw van het Studiecentrum Vlaamse Miniaturisten. Met de conservator van UFSIA/UIA bleef het contact wegens omstandigheden beperkt tot een telefoongesprek.

In Nederland werd gesproken met Mw. A. Korteweg en de heren C. Thomassen en A. Leerintveld van de Koninklijke Bibliotheek, de heer A. Bouwman van de UB Leiden, de heer A. Klugkist, directeur van de UB Groningen (de conservator verbleef in het buitenland). De heer K. van der Hoek van de UB Utrecht, mevrouw S. Chen van het Letterkundig Museum en mevrouw I. Kok van de Athenaeumbibliotheek leverden schriftelijke bijdragen aan het project aan de hand van de vragenlijst, van de UB Amsterdam werd geen respons verkregen.

De oriëntatie op MASTER en MALVINE vond plaats door middel van telefoongesprekken met de respectievelijke projectleiders, Dr. Peter Robinson, Director Centre for Technology and the Arts, Faculty of Humanities and Social Sciences, De Montfort University Leicester en Frau Dr. Jutta Weber, Leiterin der Zentralkartei der Autographen, Staatsbibliothek zu Berlin – Preussischer Kulturbesitz. De meeste informatie leverden de respectievelijke project- en testwebsites. Aanvullend werd enige literatuur verzameld, voornamelijk over MALVINE.

Website MASTER: www.cta.dmu.ac.uk/projects/master

Voor prototype database zie: <http://malkyn.hum.dmu.ac.uk:800/Anaserver?ami+0+start.any>

Website MALVINE: www.malvine.org (momenteel “under reconstruction”).

Testsite: <http://iiss205.joanneum.at>

Enkele geselecteerde publicaties:

R. Brandsma, Toegang tot moderne manuscripten en brieven in Europa, in: *Informatie professional* 5 (2001), afl. 4, pp. 28 – 31.

J. Weber, Cooperation in practice: MALVINE and LEAF. Gateways to Europe's cultural heritage, in: *International Cataloguing and Bibliographic Control: quarterly bulletin of the IFLA UBC Programme*, 30 (2001), afl. 2, pp.28 -31.

J. Weber, The European way of presenting modern manuscripts and letters in the Internet: Malvine, Kalliope and LEAF, in: *IFLA Newsletter, Section Rare Books and Manuscripts*, Summer 2001, pp. 7 – 11.

J. Weber, MALVINE, LEAF and Kalliope: some cooperation models, in: *Digital Access to Book Trade Archives*, ed. by B. Dongelmans, A. Leerintveld, A. van der Weel, Leiden 2002, pp. 49 – 67.

Voor een overzicht van de projectresultaten met afbeeldingen betreffende interface, zoekmogelijkheden, thesauri, presentatie van zoekresultaten en systeemarchitectuur zie de interimrapportage van Hans-Jörg Lieder op www.exploit-lib.org/issue5/malvine

3. *De projecten MASTER en MALVINE*

Het project MASTER werd in 1999 gestart als onderdeel van het EU – Framework 4 – programma *Telematics for libraries*. Het maakte deel uit van de actielijn A, *Network-oriented Internal Library Systems*, met de algemene doelstelling de ontwikkeling van “tools and methods for the creation and use of library materials in electronic form”. De doelstelling van het project MASTER was de ontwikkeling, toetsing-in-de-praktijk en documentatie van een internationaal geaccepteerde standaard voor de elektronische beschrijving van (oudere) manuscripten, gebaseerd op de implementatie van SGML/XML volgens de principes van het Text Encoding Initiative. Vervolgens zou met behulp van de ontwikkelde technieken een demonstratieversie van een Europese centrale catalogus van manuscripten moeten worden gebouwd. Deze zou na de projectfase moeten expanderen tot een operationele centrale catalogus van manuscripten door de deelname van steeds meer bibliotheken. Deelnemers in de projectfase waren het Bildarchiv FOTO te Marburg, de Koninklijke Bibliotheek Den Haag, het Franse Institut de Recherche et d’Histoire des Textes, het Arnamagnaeaan Institute te Kopenhagen, de Tsjechische Nationale Bibliotheek te Praag, de Oxford University Humanities Computing Unit en het IBM UK Scientific Centre. De projectleiding werd belegd bij Dr. Peter Robinson, directeur van het Centre for Technology in the Arts van De Montfort University in Leicester.

Verwante projecten binnen het programma *Telematics for libraries* waren *BAMBI* (digitalisering van (afbeeldingen uit) manuscripten, de bouw van databases van dergelijke reproducties, de ontwikkeling van interfaces en zoekmechanismen voor dergelijke databases), *ELISE* (een systeem voor toegang tot “full colour image information banks”) en *INCIPIT* (creatie van en retrieval in databases van textuele images ter verrijking en partiële vervanging van bibliografische beschrijvingen).

Hoewel de technische projectdoelstellingen in hoge mate zijn gerealiseerd en de principes die eraan ten grondslag lagen veel waardering verdienen, kunnen wij verder kort zijn over dit project. Het wordt door de professionals in het handschriftenvak niet beschouwd als een goede basis voor de creatie van een Europese manuscriptencatalogus. Er is nogal wat kritiek op de beschrijvingsstandaard, aangezien deze erg veel ruimte laat voor interpretatie en de formattering onvoldoende strikt en gestructureerd is. Het werken met deze methode vereist niet alleen expertise op het gebied van de handschriftenkunde, maar ook gedegen kennis van XML, het vervaardigen van XML-gecodeerde beschrijvingen is erg arbeidsintensief en, mede tengevolge van de genoemde redenen, is de animo voor deelname onder bibliotheken te gering.

Het ziet er naar uit dat het project MASTER geen vruchten zal dragen en niet zal leiden tot een Europese catalogus van manuscripten. Concrete alternatieven zijn er op dit moment niet. Het zou wellicht denkbaar zijn dat de “zoekmachine” MALVINE, die zich uitsluitend richt op “moderne handschriften” (sedert de Nieuwe Tijd) zich op den duur ook zou gaan uitstrekken tot de oudere handschriften. Theoretisch zou ook een Europese deelname aan het Amerikaanse project EAMMS (Electronic Access to Medieval Manuscripts), dat wordt geleid door Columbia University en gefinancierd door de Mellon Foundation, niet moeten worden uitgesloten. Maar ook dat initiatief is nog steeds in een experimenteel stadium en ook daar is inmiddels duidelijk dat gebruik van de ontwikkelde instrumenten (waaronder XML-codering) een enorme werkbelasting met zich meebrengt. Sinds kort geeft ook CERL blijk van interesse in de ontwikkeling van ideeën om tot een Europese aanpak van de handschriftenontsluiting te

komen. Het is echter te vroeg om te beoordelen, of dit tot levensvatbare initiatieven zal leiden. Wellicht zou de beste oplossing zijn om de reikwijdte van de MALVINE-zoekmachine uit te breiden tot handschriften uit alle perioden. De leiding van de MALVINE Maintenance Agency bij de Staatsbibliothek zu Berlin staat, zo is bij navraag gebleken, open voor dit idee en de verdere ontwikkeling ervan.

Het project MALVINE kende een succesvoller verloop. Ook MALVINE werd uitgevoerd binnen de kaders van *Telematics for Libraries*, en wel als onderdeel van actielijn B, *Telematics applications for interconnected library services*. Het project startte in juli 1998 met een looptijd van 30 maanden. De projectdoelstellingen waren de volgende: "MALVINE opens new and enhanced access to disparate modern manuscript holdings that are kept and catalogued in European libraries and archives, documentation centres and museums. MALVINE provides a common multilingual user interface in a clear terminology with the help of metadata.... The main technical outcome of the project will be delivery of the operational MALVINE "retrieval manager" allowing parallel, multi-site searching and navigation at the collection level, via metadata. The MALVINE-OPAC system (database and Z39.50-target) will be generic for library, museum and archival applications (supported by a data loading facility using an SGML-based input format). Belangrijke verwante projecten binnen *Telematics for libraries* waren COPINET (retrieval en elektronische documentlevering gecombineerd met authenticatie en elektronische betaling via WWW), CoBRA (computer gestuurde uitwisseling en levering van bibliografische data tussen nationale bibliografische centra), ONE (creatie van een technische infrastructuur voor het doorzoeken van OPC's van Europese bibliotheken, uit te breiden met zoekfaciliteiten gericht op andere "wereldwijde" informatiebronnen en faciliteiten voor de bestelling van getraceerde documenten) en LEAF (een architectuur voor de creatie van links tussen gedistribueerde "authority files" met een centraal beheersinstrument).

MALVINE staat voor Manuscripts And Letters Via Integrated Networks in Europe. Het project werd in januari 2001 succesvol afgesloten. De partners besloten hun samenwerking voort te zetten in een ander project, het bovengenoemde LEAF (Linking and Exploring Authority Files) dat momenteel voor drie jaar loopt onder het 5^e raamwerkprogramma van de Europese Commissie. De belangrijkste resultaten van het MALVINE-project kunnen als volgt worden omschreven. MALVINE biedt een zoekmachine voor het opsporen van informatie over moderne manuscripten en brieven, die geregistreerd zijn in heterogene databases van Europese instellingen, die in MALVINE participeren. MALVINE werkt onafhankelijk van de technische oplossingen die gebruikt worden voor de onderliggende lokale databases op basis van een gemeenschappelijke, meertalige thesaurus en presenteert zoekresultaten in een uniform, meertalig gebruikersinterface. Aan MALVINE is tevens een bestelfaciliteit gekoppeld voor de digitale levering van kopieën uit originele documenten.

De uitvoering van het project werd gecoördineerd door de Staatsbibliothek zu Berlin. Deelnemers waren Crossnet Systems Ltd. in Newbury voor het projectmanagement, Joanneum Research te Graz voor technische aspecten, de Biblioteca Nacional de Portugal, de Biblioteca de Universidad Complutense te Madrid, de British Library, het Deutsches Literaturarchiv te Marbach, de Forschungsstelle und Dokumentationszentrum für Österreichische Philosophie in Graz, het Fraunhofer Institut für Systementwicklung und Technologie in Berlijn (technische aspecten), het Goethe- und Schiller-Archiv in Weimar, het Institut des Textes et Manuscripts Modernes in Parijs, het Institut für Wissenschaftsgeschichte der Universität Wien, het Institut Mémoires de l'édition contemporaine te Parijs, het National

Museum of Denmark, de Österreichische Nationalbibliothek, de universiteit van Bergen in Noorwegen en de Zwitserse nationale bibliotheek.

Manuscripten worden in Europa beschreven volgens zeer diverse regelstelsels. Alleen in Duitsland en Oostenrijk bestaan sedert kort gemeenschappelijke catalogiseerregels voor dit type materiaal, terwijl de Angelsaksische landen in het algemeen diverse varianten van de AACR2 gebruiken. Uniformering van beschrijvingsregels wordt extra bemoeilijkt doordat manuscripten niet alleen in bibliotheken, maar ook in archieven en musea worden bewaard. De catalogiseertradities in deze sectoren vertonen aanzienlijke verschillen. Voorts zijn manuscripten meestal alleen gedetailleerd beschreven in gedrukte catalogi, waarvan de samenstelling erg kostbaar is (geweest). MALVINE heeft derhalve een oplossing gezocht voor de wereldwijde toegankelijkheid van beschrijvingen van manuscripten, zonder dat gegroeide tradities en speciale invalshoeken inzake de catalogisering zouden moeten worden opgegeven en geheel en al onder één uniforme noemer gebracht.

De technische basis voor het MALVINE concept is hoofdzakelijk ontleend aan reeds bestaande standaards, webtechnieken en search & retrieval-componenten (application server, XML, JAVA, Z39.50/ISO23950). Interoperabiliteit in de zin van het uitvoeren van parallele zoekacties op verschillende, gedistribueerde catalogussystemen, is bereikt door de combinatie van een technische en een semantische benadering voor de bouw van een MALVINE searchserver als “middleware”. In technische zin wordt een simultane “multi server search” uitgevoerd vanuit een Z39.50 gebaseerde client met gebruikmaking van een speciaal ontwikkelde “retrieval manager”, die geladen is op de MALVINE search server. Om semantische interoperabiliteit te realiseren heeft de retrieval manager op de search server toegang tot een “kennisbank” die zowel meta-informatie over de verschillende doelsystemen (beschikbare bestanden, ondersteunende attributen, record syntaxes, elementspecificaties etc.) als de termen uit de MALVINE-thesaurus omvat en met behulp daarvan het navigatieproces op collectieniveau kan ondersteunen. De retrieval manager voorziet in de “vertaling” vanuit de diverse benaderde catalogussystemen verzamelde informatie, die berust op verschillende Z39.50 applicatieprofielen, naar een specifiek (Z39.50) MALVINE-profiel, dat in semantische zin stoelt op de Dublin Core Meta Data Set. Dit specifieke Z39.50 DC-gebaseerde profiel zal in de toekomst door het MALVINE-consortium worden onderhouden, terwijl het gebruik ervan zal worden gepropageerd. Aan de zijde van de client wordt een standaard web browser gebruikt. De search server is daartoe voorzien van een http/Z39.50 gateway.

Voor deelnemers die niet beschikken over een Z39.50 server systeem is een MALVINE-toolbox ontwikkeld, waarmee een “standaard” OPC-sessie kan worden opgezet op het centrale MALVINE-systeem om het MALVINE-netwerk te benaderen. Een data-importvoorziening importeert en converteert formaten uit verschillende databases naar XML conform de EAD(Encoded Archival Description)-definities. Ook de data-entry wordt geconverteerd naar XML volgens EAD. De data-conversievoorziening zorgt voor de data-uitwisseling tussen de componenten van de toolbox en de MALVINE-OPC.

Na de afsluiting van de projectfase heeft het projectconsortium besloten MALVINE in exploitatie te nemen en een bedrijfsplan opgesteld voor de exploitatie van de projectresultaten en voor de werving van nieuwe deelnemers/leden van het consortium. Men streeft dit laatste onder meer na door de vestiging van “national nodes” in de verschillende EU-landen. De Staatsbibliothek zu Berlin heeft zich garant gesteld voor de continuering van het systeem en heeft als MALVINE Maintenance Agency (MMA) de coördinatie van alle activiteiten van het consortium op zich genomen (waaronder contacten met partners, voorlichting, instructies van deelnemers etc.).

Hetzelfde consortium dat de uitvoering van het MALVINE-project op zich had genomen, heeft inmiddels, zoals hierboven reeds vermeld, de schouders gezet onder het project LEAF (Linking and Exploring Authority Files). LEAF beoogt de ontwikkeling van een architectuur voor een gedistribueerd zoek- en vergaarsysteem van bestaande thesaurusinformatie voor personen en corporaties om langs automatische weg een gemeenschappelijke Europese namenthesaurus op te bouwen. Vanzelfsprekend is dit type informatie onder meer van cruciaal belang voor MALVINE. Uitgangspunt is het volgende model. Een gebruiker voert een naam als query in in LEAF. LEAF doorzoekt een aantal gedistribueerde OPC's en slaat de resultaten met broninformatie op in een "common name authority file". De gebruiker kan de verkregen informatie in een taal van zijn keuze downloaden en benutten. Ook kan hij correcties, aanvullingen e.d. in de records aanbrengen. Na controle van deze gegevens door een "intellectual control agency" worden deze benut voor het bijwerken van de "common name authority file". Vervolgens zorgt het systeem ervoor dat de bronbestanden (de lokale OPC's waaraan de gegevens in eerste instantie waren ontleend), worden geactualiseerd op basis van de gewijzigde of toegevoegde informatie. Het LEAF-model zal worden geïntegreerd in MALVINE. Immers de data die via MALVINE ter beschikking komen, zijn van grote relevantie voor onderzoek in de culturele sector. De gespecialiseerde gebruikers van MALVINE kunnen belangrijke bijdragen leveren aan de kwaliteit van de gemeenschappelijke thesaurus. MALVINE zal het gebruik van de gemeenschappelijke Europese thesaurus in de verschillende sectoren, bibliotheken, archieven en musea, bevorderen.

Deelname in MALVINE staat inmiddels open voor instellingen en consortia. Daartoe moet een overeenkomst worden afgesloten met de MALVINE Maintenance Agency in de Staatsbibliothek zu Berlin – Preussischer Kulturbesitz (contactpersonen jutta.weber@sbb.spk-berlin.de en hans-joerg.lieder@sbb.spk-berlin.de). De kosten voor deelname worden voornamelijk van jaar tot jaar opnieuw bepaald. Momenteel belopen deze € 3000 per jaar voor grote instellingen en nationale bibliotheken, € 1500 voor middelgrote instellingen en € 1100 voor kleine instellingen. Eenmalig komen daar de kosten van data-integratie bij, die kunnen variëren tussen maximaal € 1875 en minimaal € 1125, afhankelijk van de werklust. Voor de MALVINE-overeenkomst en een overzicht van de kosten zij verwezen naar Bijlage IV. De Koninklijke Bibliotheek Den Haag is bereid de rol van "node" voor Nederland te vervullen. Voor Vlaanderen zou die rol wellicht door het AMVC of voor geheel België door de KB Brussel kunnen worden vervuld.

4. Resultaten van de enquête in Nederland

4.1 Overzicht van het handschriftenbezit.

Door de Commissie Handschriften van de UKB is recentelijk een overzicht gemaakt van het aantal middeleeuwse handschriften in Nederlandse bibliotheken. Aan de aantallen zijn percentages en typeringen toegevoegd betreffende de ontsluiting. Deze inventarisatie wordt hierna weergegeven. Daarbij staat L voor lokale ontsluiting via fichiers, geschreven of getypte inventarissen, lijsten e.d., G voor gedrukte catalogi, D voor digitaal gecatalogiseerd.

	Aantal hss.	Oppervlakkig ontsloten			Diepgaand ontsloten		
		L	G	D	L	G	D
KB	2000	100	80	20		5	
UBL	2500	80	70			15	
UBG	350	100	70				
UBN	100	100				90	
UBU	650	100	80				
VU	50					100	
KUB	100					100	
UBA	225	95	75				
Deventer SAB	120	100	100	100			
Leeuwarden PB	100		90				
Haarlem SB	35	100					
Rotterdam SB	40					100	
Arnhem	20					100	
Nijmegen SJ	100	100					
Weert OFM	40	100					
Cuyck OSC	50	100					
Amsterdam RPK	35	0					
Den Haag MM	200		100				
Uden RM/Birg.	30	80					
Utrecht MCC	300		100			20	
Enschede Twenthe	35					100	
's-Heerenberg HB	150	100					
Gouda GA	20					100	
Maastricht GA	40	80					
Maastricht RA	150		65				
Nijmegen GA	25	80					
Zwolle GA	50	100	40				

Het totale aantal handschriften in dit overzicht komt op ca. 7500. Aannemende dat zich elders in Nederland, vooral in kleinere instellingen, nog een 500 handschriften aanwezig zullen zijn, moet ervan worden uitgegaan dat zich in Nederland ca. 8000 middeleeuwse handschriften bevinden. Dit is exclusief fragmenten.

Er is geen getalsmatig overzicht voorhanden van de moderne handschriften. Cijfers hiervoor kunnen worden ontleend aan het *Repertorium Bijzondere Collecties*, samengesteld door J. Mateboer, Den Haag, Koninklijke Bibliotheek, 1997 of aan *Bibliopolis*, de elektronische geschiedenis van het gedrukte boek in Nederland, op de website van de Koninklijke Bibliotheek (<http://krait.kb.nl/coop/bibliop/>).

In het kader van het “nationale brievenproject”, dat heeft geresulteerd in de *Catalogus Epistularum Neerlandicarum* (CEN), als landelijk bestand deel uitmakend van het OCLC/PICA-aanbod, is in 1983 een inventarisatie gemaakt van de aantallen brieven in de belangrijkste collecties in Nederland. De uitkomsten van die inventarisatie gaven het volgende beeld

Letterkundig Museum Den Haag	1.100.000 brieven
UB Amsterdam	500.000
UB Leiden/Mij Ned. Ltk.	500.000
UB Utrecht	170.000
KB Den Haag	120.000
Meermannano Westreenianum	25.000
Div. kleine collecties	25.000
Totaal	2.440.000

Aangezien de inventarisatie destijds niet volledig is geweest, lijkt het verantwoord om uit te gaan van een totaal aantal van een kleine 3.000.000 brieven in Nederlandse instellingen.

4.2 *Digitale ontsluiting*

Het GGC (Gemeenschappelijk Geautomatiseerd Catalogiseersysteem van OCLC/PICA) biedt niet alleen de mogelijkheid om brieven in te voeren, waarvan de beschrijvingen beschikbaar worden gesteld via CEN, ook is een speciaal invoerformat voor handschriften ontwikkeld. Dit format wordt momenteel in overleg met deskundigen uit de Commissie Handschriften van de UKB vervolmaakt. Tevens is overleg gaande over de definitieve vormgeving van het presentatieformat (voor OPC's en PiCARTA). Sommige instellingen hebben al beschrijvingen van handschriften ingevoerd, hoewel het presentatieformat nog niet gereed is.

In CEN zijn tot nu toe hoofdzakelijk beschrijvingen van collecties brieven ingevoerd, geen afzonderlijke documenten. In totaal gaat het om ca. 1.000.000 brieven in zo'n 110.000 beschrijvingen. Er is geen apart format ontwikkeld voor CEN, de codes zijn geïntegreerd in het boekenformat van het GGC. Beschikbaarstelling geschiedt via OPC's en ORS (Online Retrieval Systeem van OCLC/PICA). De in het GGC gebezigde materiaalsoort voor brieven (d) is een andere dan die voor handschriften (f). Per januari 2003 waren de volgende aantallen brievencollecties en handschriften in het GGC beschreven.

	Brieven	Handschriften
UB Amsterdam	37.335	202
KB	32.987	15.299

UB Groningen	2.062	1.104
UB Leiden	78.808	21
UB Utrecht	20.215	7
SAB Deventer	521	389
ZeBi Middelburg	2	12
UB Tilburg	0	5
UB Maastricht	0	2
PB Friesland	3010	229
UB VU	0	561
Ned. Muz. Inst. Den Haag	0	24
Fries Ltk. Museum	246	169
Ltk. Museum den Haag	109.289	9124
Totaal	284.575 (= 1 mio brieven)	27.158

Voorts dient te worden vermeld dat Nederland beschikt over twee belangrijke elektronische documentatiebestanden op het onderhavige gebied. Het eerste is de *Bibliotheca Neerlandica Manuscripta* in de UB Leiden (uitgebreide documentatie over Middelnederlandse manuscripten, ongeacht hun bewaarplaats), het tweede is de documentatie betreffende de verluchte handschriften in Nederlandse collecties van het A.W. Byvanck-Genootschap in de KB te Den Haag.

Naast de invoer in CEN en het GGC-handschriftenbestand vindt ook in enkele instellingen (KB, UB Utrecht, UB Leiden) invoer in een lokale database plaats. Een veelal gehoorde argumentatie hiervoor is de moeizame realisering van wensen betreffende de door OCLC/PICA geboden faciliteiten. Het is evident, dat OCLC/PICA de laatste jaren weinig adequaat heeft gereageerd op desiderata. Voor zover deze lokale invoer echter slechts een alternatief is voor invoer in het GGC, dienen uit beleidsmatig oogpunt toch enkele vraagtekens te worden gesteld bij de gehanteerde argumentatie, en met name de volgende. Ligt het niet voor de hand, dat gebruik van een gemeenschappelijk format, een gemeenschappelijk systeem en een gemeenschappelijke gestructureerde aanpak uiteindelijk de tot de beste resultaten voor de gebruiker zal leiden? Is de nodige energie via de geëigende kanalen ingezet om van OCLC/PICA het gewenste product te verkrijgen? En, is de wil tot samenwerking echt altijd zo sterk geweest, als vaak wordt beleden?

Hoe dit ook zij, het laatste jaar is in de Commissie Handschriften van UKB een nieuw élan ontstaan om de gemeenschappelijke route te hernemen en zelfs te versterken. Ook van de zijde van OCLC/PICA zijn er weer concrete stappen gezet om in goed overleg met deskundigen de desbetreffende systeemcomponenten te verbeteren of de functionaliteit ervan uit te breiden. Het betreft enkele aanpassingen van het handschriftenformat en de oplevering van een uniform presentatieformat voor OPC's. Overleg over deze aanpassingen en systeemontwikkelingen is momenteel gaande.

Voor de middeleeuwse handschriften is onlangs een projectplan opgesteld door de Commissie Handschriften van UKB in samenwerking met de Koninklijke Bibliotheek, dat tot doel heeft de integrale ontsluiting van deze categorie handschriften in Nederland (zie UKB-document 03-075, waaraan de hierna volgende informatie is ontleend). Het plan zal op korte termijn met een subsidie-aanvraag ten bedrage van

€ 500.000 worden voorgelegd aan NWO. Het beoogt in de eerste plaats de opbouw van een centrale database (in het GGC) met short-title-beschrijvingen van alle middeleeuwse handschriften berustend in bibliotheken en overige openbare instellingen in Nederland. Deze database moet vervolgens de basis vormen voor een samenhangende structuur van informatiecomponenten betreffende de handschriften in Nederland. Voorgesteld wordt om achter één gemeenschappelijk portaal diverse ontsluitingsinstrumenten en databases aan elkaar te koppelen en doorzoekbaar te maken. De belangrijkste eigen producties in dat bestel zullen zijn de GGC-handschriftendatabase, de *Bibliotheca Neerlandica Manuscripta* en de database *Illuminated Manuscripts in Dutch Collections* van het Alexander Willem Byvanck Genootschap. Voorts wordt gedacht aan koppeling van lokale databases met uitgebreide beschrijvingen en eventuele beheersdocumentatie (schade-inventarisaties, gebruiksgegevens, literatuur etc.) en beeldbanken aan dit portaal, alsmede van bibliografieën en expertise-aanbod op het vakgebied en aan links met andere, internationale ondernemingen op het gebied van de handschriftenontsluiting. Aldus zal een degelijke basis ontstaan voor de diepergaande catalogisering en voor de digitalisering van handschriften in de diverse instellingen, en tevens een waardevol werkinstrument voor het onderwijs en onderzoek op het gebied van de codicologie en paleografie.

Zoals hierboven reeds aangegeven belooft het aantal middeleeuwse handschriften (exclusief fragmenten) in Nederlandse instellingen zo'n 8000. Een deel daarvan is reeds elektronisch ontsloten, maar niet op uniforme wijze. Het nu voorgestelde project hindert of doubleert deze gedeeltelijke ontsluiting niet, maar kan ze juist versterken en verbeteren, mede door de toepassing van uniforme zoekmogelijkheden, door thesaurering en door linking aan, bij voorbeeld, beeldbanken.

Het is de bedoeling om met subsidie van NWO als eerste fase in dit project een team van drie gekwalificeerde onderzoekers te financieren, dat gedurende drie jaar langs de Nederlandse bibliotheken reist, om (onder gebruikmaking van lokaal aanwezige informatie) de short-title-beschrijvingen van de handschriften te vervaardigen en in het GGC in te voeren. De Koninklijke Bibliotheek is bereid als penvoerder en webhost op te treden. Voor de internationale ontsluiting van de oudere handschriften lijkt op dit moment een uitbreiding van MALVINE tot dit domein de meest voor de hand liggende oplossing. Dat zal echter nader overlegd moeten worden met de MALVINE Maintenance Agency in Berlijn.

Het is de bedoeling dat moderne handschriften eveneens worden ingevoerd in het GGC-handschriftenformat, en derhalve beschikbaar worden gesteld via OPC's en PiCARTA. De ontsluiting hiervan is een zaak van de individuele instellingen, zij maakt geen deel uit van het beoogde "NWO-project".

Betreffende de beschrijving van brieven in CEN vallen vooral de volgende geluiden te beluisteren. De eerste zorg is de continuering van CEN en de uitbreiding van het aantal deelnemers en beschrijvingen. Onlangs zijn door het bestuur hiertoe eerste stappen gezet. Voorts is het noodzakelijk CEN te reviseren, alvorens een volgende fase kan worden ingegaan. Een dergelijke revisie zou onder meer betrekking moeten hebben op de controle van holdings en via conversie ingevoerde titels, op afwijkende interpretaties van de regels en op consistentie van de thesaurering. Tevens zou bezien moeten worden, of en hoe het beste relaties gelegd kunnen worden tussen koepeltitels en beschrijvingen van afzonderlijke brieven in CEN. Tenslotte lijkt het zinvol nader te

bediscussiëren, of en in hoeverre de CEN-beschrijvingen gerelateerd zouden moeten worden aan koepeltitels in het nieuwe handschriftenformat.

Er heerst grote eenstemmigheid onder de deskundigen over het feit dat CEN na een revisie onder MALVINE zou moeten worden gebracht. De KB, die als reviewer bij het MALVINE-project betrokken is geweest, is bereid als nationale “node” op te treden. De benodigde conversie kan plaatsvinden volgens een van de standaardprotocollen, die daartoe door MALVINE zijn ontwikkeld (conversiescripts zijn voorhanden). Wel zijn enkele aanpassingen aan de zijde van OCLC/PICA noodzakelijk. Aangezien de verdere ontwikkeling van CEN niet alleen heldere besluitvorming vereist, maar bovendien waarschijnlijk een behoorlijke dosis menskracht en een projectmatige aanpak vergt, verdient het aanbeveling op afzienbare termijn een ontwikkelingsplan voor CEN op te stellen en te bezien, hoe de benodigde kwaliteitsslagen het beste gemaakt kunnen worden.

4.3 *Mogelijke lijnen voor de toekomst*

Hoewel de realisering van samenwerkingsscenario's niet mag worden onderschat, kan wel worden gesteld dat zich voor de Nederlandse situatie vrij duidelijke lijnen inzake de beleidsontwikkeling aftekenen. Ten eerste verdient het plan ten aanzien van de ontsluiting van de middeleeuwse handschriften, zoals dat voor subsidie aan NWO zal worden voorgedragen, allerwegen ondersteuning en een overtuigd vervolg in de realisatiefase.

Voorts is het noodzakelijk een ontwikkelingsplan voor CEN op te stellen en daaraan concrete vervolgacties in de sfeer van aanpak, financiering en taakverdeling te verbinden. Overleg tussen het bestuur van CEN en de Commissie Handschriften van UKB hierover lijkt voor de hand te liggen.

In technische zin is het nodig dat zo spoedig mogelijk “upgrading” van het CEN-format wordt gerealiseerd door OCLC/PICA, alsmede zorg wordt gedragen voor de aanpassingen van het handschriftenformat en de oplevering van het presentatieformat. De Koninklijke Bibliotheek zou formeel als landelijk knooppunt voor MALVINE moeten gaan optreden. Aan de MALVINE Maintenance Agency zou het verzoek moeten worden gericht de functionaliteit van MALVINE als zoekmachine ook uit te breiden tot de oudere handschriften.

5. Resultaten van de enquête in Vlaanderen

5.1 Overzicht van het handschriftenbezit

Er bestaat, zoals reeds bij SABIDO bekend was ten tijde van de formulering van het plan voor het onderhavige project, geen overzicht van het handschriftenbezit in Vlaanderen. Wel lijkt het vermeldenswaard, dat er enige aanzetten zijn die dienstig zouden kunnen blijken bij een nadere inventarisatie. Ten eerste is het AMVC globaal op de hoogte van de aard en omvang van de brievencollecties in andere Vlaamse instellingen. Voorts kunnen belangrijke gegevens worden ontleend aan de publicatie van Inge Daems en Carine van Tuycom, *Repertorium van het oude boekenbezit in België*, Université de Mons/Archief en Documentatiecentrum Provincie Limburg, 1989. Vanzelfsprekend zijn ook de repertoria van middeleeuwse bibliotheekcatalogi in de Zuidelijke Nederlanden, gepubliceerd in het *Corpus catalogorum Belgii* van A. Derolez onmisbaar. Tenslotte is het Studiecentrum Vlaamse Miniaturisten van de KU Leuven doende de verluchte handschriften in Vlaanderen te inventariseren. Wellicht zou aansluiting bij en verbreding van dat project tot een algemene inventarisatie de meest efficiënte weg zijn om een totaaloverzicht te verkrijgen.

Van de respondenten werden de volgende cijfers of schattingen over het oudere handschriftenbezit van hun instellingen verkregen. KB Brussel: aantallen niet bekend, maar buitengewoon omvangrijk. Openbare Bibliotheek Brugge: ca. 600 middeleeuwse en 100 nieuwere handschriften. Stadsbibliotheek Antwerpen 366 stuks, waarvan 17 middeleeuwse. De UB Gent bezit in de zogeheten handschriftenreeks I 4195 handschriften, waarvan zeker 500 middeleeuws zijn. De aantallen handschriften en handgeschreven documenten in de reeksen II en III (brieven, legaten, archieven, typografen) zijn niet bekend. Evenmin is dat het geval voor het handschriftelijk materiaal dat deel uitmaakt van de zogenaamde “Vliegende Bladen”. Van UFSIA/UIA werd geen opgave verkregen. Het Museum Plantijn Moretus bezit ca. 600 handschriften, waarvan 160 middeleeuwse.

De belangrijkste brievencollecties zijn die van het AMVC (ca. 1,5 miljoen), de KB Brussel (aantal onbekend, brieven zijn merendeels verspreid over het algemene fonds en derhalve moeilijk te vinden), de RU Gent (aantal niet bekend, meer dan 25.000, er is een kaartstelsel op auteur en adressaat), de Openbare Bibliotheek Brugge (ongeveer 10.000 stuks in het Guido Gezelle-archief), het Provinciaal Archief en Documentatiecentrum te Hasselt, waar zich het Timmermansarchief bevindt, en het Museum Plantijn Moretus (aantal onbekend, alleen al 140 bundels (elk   ca. 200 ff.) ingekomen brieven geregistreerd in de inventaris van het Plantijns archief van J. Denuc  uit 1926).

5.2 Digitale ontsluiting

De Antwerpse instellingen catalogiseren hun handschriften in het Antwerpse bibliotheekstelsel BROCADE. Zo zijn bij voorbeeld alle 366 handschriften van de Stadsbibliotheek in BROCADE beschreven. Het betreft zeer summier beschrijvingen (“signalementen”) van de handschriften. Er wordt geen gebruik gemaakt van een specifiek format, de beschrijvingen worden in het “gedrukte-boeken-format” ondergebracht. Het Museum Plantijn Moretus ontwikkelt het komende halve jaar een plan van aanpak voor de verfilming en wellicht gedeeltelijke digitalisering van het

archief. Deel daarvan zal ook de (her)catalogisering zijn. Hoewel nog niet bekend is volgens welke methodiek men de brieven en andere documenten zal gaan ontsluiten, leeft in ieder geval de wens dat de correspondenties (ook) in AGRIPPA (maar dan als module van het Antwerpse bibliotheekstelsel BROCADE) worden opgenomen of via AGRIPPA toegankelijk moeten worden gemaakt. Momenteel worden de oude drukken reeds in BROCADE opgenomen. Voor de oudere handschriften overweegt men de samenstelling van een gedrukte catalogus door A. Derolez.

De belangrijkste brievencollecties in Antwerpen bevinden zich bij het AMVC, dat deze ontsluit in AGRIPPA. AGRIPPA is door de UIA ontwikkeld ten behoeve van het AMVC. Het functioneel beheer is in handen van het AMVC, de technische ondersteuning wordt verzorgd door de UIA (Telepolis). AGRIPPA is (nog) geen module van het Antwerpse bibliotheekstelsel BROCADE. Het is wel (gratis) toegankelijk via ANET, de publiekscatalogus van BROCADE (met links op thesaurusniveau). In essentie bestaat AGRIPPA uit twee bestanden, t.w. een thesaurus van namen en trefwoorden en een bestand met beschrijvingen, die na zoekacties in de thesaurus via links kunnen worden opgeroepen. Voor een uitgebreide inleiding op AGRIPPA zie bijlage V.

Het is de ambitie van de Antwerpse samenwerkingspartners om alle Antwerpse catalogi, ook die van de museumbibliotheken, onder te brengen in BROCADE, dat ook al de host is voor de STCV, IMPALA en ANTILOPE. Dat zou ook consequenties kunnen (moeten?) hebben voor AGRIPPA, in de zin van verdere integratie in BROCADE. Voor hun objectbeschrijvingen maken de musea gebruik van ADLIB. Het AMVC streeft ernaar op termijn alle "letterkundige" handschriften en brieven in Vlaamse instellingen op te nemen in of (ook) beschikbaar te stellen via AGRIPPA. AGRIPPA is enige tijd op experimentele basis gekoppeld geweest aan de Nederlandse CEN. Na ommekomst van de experimentele periode is de koppeling echter "om technische redenen" niet in stand gehouden. Er lijkt, mede vanwege het ontbreken van de animo van de zijde van de beheerders van AGRIPPA en CEN om verder energie hierin te steken, geen uitzicht op herstel van deze functionaliteit te zijn.

Wel is het AMVC geïnteresseerd in deelname in MALVINE. Hierdoor zou wereldwijde toegankelijkheid van AGRIPPA kunnen worden bereikt en een koppeling met CEN overbodig of in ieder geval minder belangrijk kunnen worden. Dat is echter mede afhankelijk van het feit, of ook CEN in MALVINE zou gaan participeren of niet.

De Openbare Bibliotheek van Brugge heeft al wat beschrijvingen aan AGRIPPA toegeleverd. Zij zal al haar documenten in ieder geval catalogiseren in het eigen systeem VUBIS/SMART en zou dan graag de gegevens betreffende brieven uploaden naar AGRIPPA. Men bepleit AGRIPPA te ontwikkelen tot een volwaardige module van BROCADE en ziet ook grote voordelen in aansluiting bij MALVINE.

Zoals gezegd wil het AMVC ernaar streven ook de Vlaamse collecties brieven buiten Antwerpen in AGRIPPA op te nemen.

De conservator van de UB Gent plaatst enkele kanttekeningen hierbij. Men ontbeert de menskracht om een dergelijke invoer te verzorgen. Van meer theoretische aard is de vraag, of het niet de voorkeur zou verdienen alle handschriften, ongeacht de periode van hun ontstaan, in één format en één bestand onder te brengen. De UB Gent maakt sedert 1 februari 2003 korte beschrijvingen (signalementen) in de eigen geautomatiseerde catalogus (ALEPH) van die handschriften (alle soorten en perioden) die ter inzage worden gevraagd. Uploaden naar AGRIPPA/BROCADE zou technisch mogelijk zijn.

De KB Brussel geeft aan niet van plan te zijn in AGRIPPA te participeren. Dat strookt met de verwachting van het AMVC, vanwege de bijzondere positie van de KB in het huidige bestel. De KB is recentelijk begonnen brieven op een zeer summiere wijze in het eigen catalogiseersysteem, VUBIS, in te voeren. Dit geldt nog niet voor andere handschriften dan brieven. Die zijn volgens de conservator onmogelijk in het huidige VUBIS te beschrijven. Tot nu toe zijn er zo'n 5000 entries ("finding aids") betreffende brieven gemaakt. Deze vormen een niet-geïntegreerd subbestand in de OPC. De KB Brussel heeft geen contacten (gehad) met MALVINE, noch plannen in die richting. Voor de middeleeuwse handschriften denkt men aan een eenvoudig niveau van (voorlopige) ontsluiting in een apart (nog te selecteren) databaseprogramma. Naar de mogelijkheden hiervan wordt onderzoek gedaan blijkens een stageverslag van een deelnemer aan de bibliotheekopleiding van de Université Catholique de Louvain (Wouter Schallier, *Le catalogue électronique de manuscrits à la Bibliothèque Royale de Belgique*, 2001-2002).

Speciale vermelding verdient het project van het Studiecentrum Vlaamse Miniaturisten van de Faculteit Letteren (Departement Archeologie, Kunstwetenschap en Musicologie) van de KU Leuven. Dit project, dat onder leiding staat van Prof. Dr. Jan van der Stock en gefinancierd wordt door de Vlaamse Gemeenschap, richt zich op de inventarisatie, (elektronische) beschrijving in een speciale database, gedeeltelijke digitalisering en wetenschappelijke bestudering van de verluchte handschriften in Vlaanderen. Momenteel loopt een inventarisatiefase. De collecties van de KB Brussel blijven daarbij vanwege hun enorme omvang vooralsnog buiten beschouwing.

Tegelijk met de inventarisatie wordt de materiële staat van de handschriften beoordeeld en adviezen gegeven aan de depôthouders omtrent conservering en conservering. Tevens wordt een uitgebreide documentatie aangelegd met betrekking tot de handschriften in kwestie en verluchting in het algemeen. De focus van het project blijft een wetenschappelijke, gericht op de kunsthistorische aspecten van de handschriften. Voorlopig bepaalt men zich tot de handschriften in Vlaamse instellingen. Op den duur zou uitbreiding moeten worden gerealiseerd tot alle Zuid-Nederlandse verluchte handschriften, waar deze zich ook bevinden.

Het project kan dus geen kapstok zijn voor een algemene Vlaamse aanpak voor de beschrijving van het middeleeuwse handschriftenbezit. Dat blijft een taak voor de onderscheiden depôthouders. Het kan wel een startpunt zijn voor de inventarisatie van het handschriftenbezit in Vlaanderen. Tevens kan het bijdragen aan de totstandkoming van overleg tussen de instellingen over de handschriftencatalogisering, over te gebruiken methodieken en eventuele plannen van aanpak. En onder bepaalde condities zou het zelfs een aanzienlijke besparing teweeg kunnen brengen wat betreft de inspanningen van de onderscheiden instellingen ten aanzien van het beschrijven van hun verluchte handschriften.

Voor nadere informatie zij hier verwezen naar de publicatie van Jan van der Stock, Karen de Coene, Anke Esch, Lieve Watteuw, *Inventarisatie Collectie Vlaanderen*, Bijlage van *Inventarisatie, screening en ontsluiting van openbare en semi-openbare handschriftencollecties in steden en gemeenten in Vlaanderen*. Verkrijgbaar bij het Studiecentrum Vlaamse Miniaturisten, Blijde Inkomststraat 21.4, B-3000 Leuven, tel. 016-324728.

5.3 *Mogelijke lijnen voor de toekomst.*

In Vlaanderen bestaat, buiten Antwerpen, geen samenwerking op het gebied van de handschriftenontsluiting. Evenmin functioneert er een regulier overleg over deze materie. Voorts is er geen inventarisatie voorhanden van de grootse schatten aan primair bronnenmateriaal, die binnen de muren van de bezittende instellingen aanwezig zijn. Een extra handicap is de positie van de Koninklijke Bibliotheek in het federale bestel: volgens de meeste respondenten zou zij weliswaar op tal van terreinen (en zeker ook op dat van de handschriftenontsluiting) de rol van voortrekker moeten vervullen. Haar positie als federatieve instelling maakt dit de facto echter buitengewoon moeilijk, zo niet onmogelijk voor dit moment. Zelfs lijkt dit de participatie in Vlaamse initiatieven, zoals AGRIPPA, (for the time being?) te hinderen.

Vooreerst is allerzijds de behoefte uitgesproken aan een regulier overleg van beheerders van handschriften. Men lijkt in deze op elkaar te wachten. Nu de KB de rol van initiatiefnemer hiertoe niet of moeilijk kan vervullen, zijn sommige ogen gericht op de leiding van het Leuvense Centrum Vlaamse Miniaturisten, andere op de trekkers van de Antwerpse samenwerking op het gebied van de bibliotheekautomatisering (BROCADE) of van de ontsluiting (AGRIPPA).

De samensteller van dit rapport wil bij SABIDO bepleiten het opstarten van een dergelijk regulier overleg te bevorderen. Het moet z.i. een overleg zijn van de beheerders van handschriftencollecties, dus van de depôthouders. Wel zou het Centrum Vlaamse Miniaturen om praktische redenen in dit overleg vertegenwoordigd moeten zijn. Het moet een overleg zijn dat over alle soorten handschriften gaat, vooralsnog wellicht beperkt tot bibliotheken en documentatie-instellingen. In ieder geval zou de KB Brussel in het overleg moeten participeren, al was het maar als “toehoorder”. Waar de kerndoelstelling van zo’n overleg geen andere kan zijn dan samenwerking op het gebied van de ontsluiting, zou het wellicht de voorkeur verdienen het initiatief te laten uitgaan van die instelling die voor een deel van het onderhavige terrein reeds een duidelijke weg naar de toekomst heeft uitgezet, het AMVC.

Dat het belang van zo’n overleg niet uitsluitend ligt op het gebied van de ontsluiting, maar dat ook bij voorbeeld de fondsenwerving, de contacten met de Nederlandse collega’s, coördinatie en taakverdeling alsmede keuzes ten aanzien van methodieken en processen op de agenda zouden moeten verschijnen, lijkt geen nadere toelichting te behoeven.

Vervolgens bestaat er een nadrukkelijke behoefte aan een nadere inventarisatie van het handschriftenbezit in Vlaanderen. Voor een deel wordt deze reeds uitgevoerd door het Centrum Vlaamse Miniaturen. Het belang van zo’n inventarisatie voor verdere samenwerking, plannen van aanpak en fondsenwerving spreekt voor zich.

Hier zou zeker een taak voor de KB moeten liggen, die reeds personele medewerking verleent aan het project Vlaamse Miniaturen en derhalve zou kunnen profiteren van de inspanningen die ten behoeve van dit project worden geleverd. Het lijkt vanzelfsprekend dat een initiatief van de KB in deze zich zou moeten richten op een “flächendeckende” inventarisatie voor geheel België. Mocht dit niet haalbaar zijn, dan lijkt een Vlaams initiatief, dat aansluit bij en geïncorporeerd wordt in het werk van het Centrum Vlaamse Miniaturen, het meest voor de hand liggend.

Voor de ontsluiting van brieven tekent zich een min of meer duidelijke lijn af. Het lijkt gewenst AGRIPPA op te waarderen tot het centrale instrument voor Vlaanderen voor dit materiaal. AGRIPPA zou daarenboven moeten gaan participeren in MALVINE, waardoor het Vlaamse bezit aan brieven geïntegreerd zou worden in de Europese “union catalogue” voor dit materiaal. De noodzaak van een aparte koppeling met CEN zou hiermee komen te vervallen of in ieder geval van secundair belang worden. Voorts zou moeten worden bevorderd dat het bezit van de KB Brussel aan brieven (óók) in AGRIPPA wordt opgenomen. Dit laat de mogelijkheden van een eigen catalogus en/of participatie in een eventuele Waalse pendant van AGRIPPA onverlet. Een alternatief zou zijn, dat de KB Brussel als nationale “node” voor MALVINE zou gaan fungeren en vanuit die hoedanigheid er zorg voor zou dragen dat zowel haar eigen catalogus van brieven, als AGRIPPA en eventuele Waalse catalogi via MALVINE toegankelijk zouden worden gemaakt en daarmee “geïntegreerd” zouden worden.

Langer en moeilijker lijkt de weg naar samenwerking en afstemming van de ontsluiting van de handschriften. Voor participatie in een Nederlands project, dat catalogisering in het GGC van OCLC/PICA als uitgangspunt hanteert, bestaat in Vlaanderen geen draagvlak. Een internationaal “koepelsysteem” als MALVINE ontbreekt nog op dit terrein (hoewel MALVINE deze rol wellicht wel zou kunnen gaan vervullen, mits daarop bij het consortium wordt aangedrongen). Derhalve lijkt het raadzaam om door middel van overleg vooralsnog een louter “nationale” route uit te zetten. Voor de bepaling van een gemeenschappelijk format voor beknopte beschrijvingen zou overleg met de Nederlandse collega’s, die inmiddels overeenstemming hebben bereikt over het gebruik van een gemeenschappelijk format in het GGC, zinvol kunnen zijn. Een van de lokale systemen zou wellicht als “host” voor een gemeenschappelijke database van korte beschrijvingen “à la STCV/STCN” kunnen fungeren. Deze zouden kunnen worden “gelinked” aan uitgebreide beschrijvingen in lokale systemen, aan beelddatabanken, aan gespecialiseerde databases, zoals die van het Centrum Vlaamse Miniaturen en wellicht ook aan lokale beheersdatabases, waarin onder meer gegevens over de herkomst en het gebruik van de documenten, over publicaties, over tentoonstellingen en over conservering(snoden) kunnen worden vastgelegd. Het te kiezen databasesysteem zou vanzelfsprekend “webbased” en erg flexibel moeten zijn en een “willige” basis moeten vormen voor conversies. Zeker zou ook overleg met het Centrum Vlaamse Miniaturen moeten plaatsvinden over vormen van taakverdeling. Idealiter zou ook (en vooral) het bezit van de KB Brussel (een van de grootste collecties handschriften in de wereld!) in de gemeenschappelijke database geïntegreerd moeten worden. Dit zou nauwelijks problemen hoeven op te leveren en via uploading van een standaard dataset kunnen worden gerealiseerd, indien de keuzes van de KB en de Vlaamse bibliotheken inzake de te gebruiken databasesystemen op elkaar zouden kunnen worden afgestemd. Indien vervolgens MALVINE ertoe zou kunnen worden bewogen de indexering uit te breiden tot de oudere handschriften, zou daarmee ook internationale integratie een feit kunnen worden.

6. *Conclusies en aanbevelingen*

De belangrijkste conclusie van dit onderzoek moet zijn, dat er vooralsnog geen prioriteit kan liggen bij nauwe samenwerking tussen Vlaanderen en Nederland op het gebied van de elektronische ontsluiting van handschriften. Verdere ontwikkeling van de nationale trajecten heeft de absolute voorrang. Er resten twee punten waarop op korte termijn sprake zou kunnen zijn van concrete samenwerking. Ten eerste is dat eventueel herstel van de koppeling CEN-AGRIPPA. Dat is een kwestie van onderhandeling tussen de beheersinstanties AMVC en OCLC/PICA. Voorts zou het aanbeveling verdienen, dat de Vlaamse samenwerkende instellingen zouden bezien, of en in hoeverre het door de Nederlandse collega's gedefinieerde (short- title-) GGC-format voor de beschrijving van handschriften ook in de Vlaamse gemeenschappelijke context zou kunnen worden gehanteerd.

Tegen bovenstaande achtergrond is het niet zinvol op dit moment te trachten om in het kader van dit SABIDO-project de meer technische implicaties van eventuele samenwerking, zoals die waren opgenomen in het SABIDO-projectplan, nader uit te werken. Daarom wordt hierbij aan SABIDO voorgesteld deze tussenrapportage, die vooral een beleidsmatig inventariserend karakter heeft, te beschouwen als eindrapportage. Om die reden wordt de rapportage dan ook afgesloten met een aantal aanbevelingen in de richting van SABIDO, c.q. de Taalunie ter ondersteuning van initiatieven die primair kunnen leiden tot een adequate ontsluiting van de belangwekkende handschriftencollecties in de Nederlanden op nationaal niveau, en vervolgens de basis kunnen vormen voor internationale samenwerking.

Voor Nederland zijn de belangrijkste actieterreinen de honorering en realisering van het plan van de Commissie Handschriften van de UKB om NWO-subsidie te verwerven voor de short-title-beschrijving van alle middeleeuwse handschriften in Nederland. Dit plan zou zeker ondersteuning van de Taalunie verdienen. Voorts zou SABIDO een stimulerende rol kunnen vervullen, waar het de bevordering betreft van de totstandkoming van een ontwikkelingsplan voor CEN (inclusief de aansluiting bij MALVINE). Daaraan bestaat een dringende behoefte, omdat de oorspronkelijke doelstellingen om diverse redenen geleidelijk aan in het gedrang zijn gekomen en het beoogde, waardevolle "CEN-bouwwerk" op deze manier een onvoltooid skelet dreigt te blijven met alle gevolgen vandien.

Voor Vlaanderen zijn de belangrijkste actieterreinen de volgende. Allereerst zou een initiatief moeten worden bevorderd tot de inrichting van een overleg van beheerders van handschriftencollecties. De KB Brussel en het Leuvense Centrum Vlaamse Miniaturen zouden daarin moeten participeren. Vervolgens zou de inventarisatie van het handschriftenbezit in Vlaanderen hoog op de agenda moeten worden gezet. Het ligt voor de hand dat de Koninklijke Bibliotheek daarin een voortrekkersrol zou vervullen en dat het project in nauwe samenwerking met het Centrum Vlaamse Miniaturen zou worden uitgevoerd. Voorts ware een plan te ontwikkelen voor de opwaardering (in technische en inhoudelijke zin) van AGRIPPA tot het Vlaamse nationale instrument voor de ontsluiting van brieven en voor de aansluiting van AGRIPPA bij MALVINE. Tenslotte zou het wenselijk zijn, dat door het overleg van beheerders van handschriftencollecties een plan zou worden gemaakt voor de gemeenschappelijke ontsluiting van handschriften (à la STCV) en de realisering van een structuur

waarbinnen een dergelijke centrale database zou kunnen worden voorzien van koppelingen met lokale en specialistische databases van allerlei aard (waaronder in ieder geval die van het Centrum Vlaamse Miniaturen). Het Nederlandse plan voor de ontsluiting van de middeleeuwse handschriften zou wellicht een goed vertrekpunt voor de discussie in deze kunnen zijn.

Evenals van Nederlandse verdient het ook van Vlaamse zijde overweging om een verzoek te richten aan de MALVINE Maintenance Agency om de MALVINE-zoekmachine ook open te stellen voor oudere handschriften.

Tenslotte wil de samensteller van deze rapportage SABIDO suggereren de Taalunie voor te stellen enkele van de genoemde initiatieven te bevorderen en daarmee op een onomkeerbaar toekomstgericht spoor te brengen, door subsidieverstrekking in overweging te willen nemen. Vanwege de parallellie tussen Vlaanderen en Nederland in deze zou subsidiëring zich het beste kunnen richten op het terrein van de brievenontsluiting, en derhalve op de “upgrading” van AGRIPPA enerzijds en de verdere ontwikkeling van CEN anderzijds. De concrete basis hiervoor zou gevonden moeten worden in de plannen die respectievelijk door AMVC en CEN-bestuur hiertoe zouden moeten worden opgesteld.

Voorts ware te denken aan subsidiëring van de handschrifteninventarisatie door het Centrum Vlaamse Miniaturen, indien en voor zover deze gecombineerd kan worden met een algemene inventarisatie van het Vlaamse handschriftenbezit. Als counterpart zou een bijdrage aan het Nederlandse project voor de ontsluiting van middeleeuwse handschriften meer dan het overwegen waard zijn.

Bijlage I

SABIDO PROJECTBESCHRIJVING

02-047

Aanvragers

W. Vanderpijpen, Koninklijke Bibliotheek van België te Brussel; E. van Eijck van Heslinga, Koninklijke Bibliotheek te Den Haag.

Projectnaam

Verkenning van technieken voor de optimalisering van elektronische ontsluiting van bibliotheekhandschriften in Nederland en Vlaanderen

Projectleider

E. van Eijck van Heslinga

Projectuitvoerder

A.H. Laeven te Molenhoek

Ondersteuning

Ann Kelders, Koninklijke Bibliotheek van België; Kees Thomassen, Koninklijke Bibliotheek, Den Haag

Projectbeschrijving

Probleemstelling: De huidige webtechnologieën bieden goede mogelijkheden voor het geïntegreerd zoeken in ongelijksoortige bestanden (bijvoorbeeld catalogi en bibliografieën). Het zoeken naar gegevens over hand-schriften vindt echter nog grotendeels plaats via gedrukte catalogi. In Europees verband richten de projecten MALVINE (ontwikkeling meertalige zoekschil) en MASTER (standaardisering beschrijvingen) zich op de modernisering van handschriftontsluitingen. De Vlaamse en Nederlandse wetenschappelijke bibliotheken ontberen voor de meeste van hun handschriftencollecties elektronische ontsluiting. Vrijwel alleen de brievencollecties (Agrippa/CEN) kunnen op afstand bevraagd worden.

Doelstelling:

- a) inzicht krijgen in de stand van zaken m.b.t. elektronische ontsluiting van handschriften (met uitzondering van brieven) in bibliotheken Nederland en Vlaanderen
- b) toetsen van de tot nog toe ontwikkelde formats voor elektronische ontsluiting aan de criteria, ontwikkeld in het MASTERproject
- c) technische en functionele beoordeling van het MALVINEconcept als zoekschil voor heterogene typen handschriften
- d) toetsen van uitwisselbaarheid van onder b) genoemde formats en databasestructuren met het MALVINEModel
- e) opstellen van aanbevelingen voor te hanteren formats en databases t.b.v. participatie in MASTER en MALVINE
- f) raming van kosten voor deelname in MALVINE.

Werkwijze: het betreft een bureau-onderzoek (desk research).

Relevantie voor de doelstelling van Sabido

Het betreft een samenwerkingsproject voor de bibliotheeksector met uiteindelijk doel wederzijdse toegang tot handschriftencollecties. Tevens draagt het project bij aan 'de virtuele bibliotheek Nederland-Vlaanderen'.

Fasering en tijdschema

Looptijd van het project is begroot op 5 maanden.. Te starten na goedkeuring voorstel; liefst december 2002

Begroting

Zie offerte onderzoeker: € 12.024, inclusief BTW.

**Onderzoek naar een model voor de optimalisering van de elektronische ontsluiting van
handschriften in Nederland en Vlaanderen
Projectvoorstel**

1. Perspectief

Gesteld kan worden dat het World Wide Web tot nu toe ongekende mogelijkheden biedt voor de integratie van recherche, presentatie van en beschikbaarstelling van informatie. Bibliografieën worden gekoppeld met catalogi voor de lokalisering van documenten en aan full-text en/of beeldbestanden voor de beschikbaarstelling ervan. Deze techniek lijkt ook grote mogelijkheden te bieden voor geavanceerde en wereldwijd toegankelijke vormen van handschriftenontsluiting, waar deze tot nu toe nog hoofdzakelijk plaatsvindt door middel van traditionele (gedrukte) catalogi en slechts in beperkte mate gebruik maakt van digitale technieken.

In globale termen zou men kunnen denken aan het volgende perspectief voor de ontsluiting:

- a. Zoekmogelijkheden met behulp van een veelheid van zoek sleutels in een centrale database van indexen, voorzien van de nodige inperkings- en combinatiemogelijkheden.
- b. Presentatie van beschrijvingen, gekoppeld aan de zoekresultaten uit a. Beschrijvingen worden ten behoeve van beschikbaarstelling via www geconverteerd naar of ingevoerd in databases die compatibel zijn met een centraal zoek- en presentatiesysteem.
- c. Nieuwe beschrijvingen kunnen desgewenst in eerste instantie in een “snelle”, rudimentaire vorm worden ingevoerd om later te worden opgewaardeerd/vervolmaakt of gemuteerd.
- d. Aan beschrijvingen kunnen gedigitaliseerde afbeeldingen, schriftvoorbeelden e.d. worden gekoppeld. Hetzelfde geldt voor literatuur waarnaar wordt verwezen.
- e. Desgewenst zou per database de mogelijkheid kunnen worden gecreëerd tot interactieve aanhechting van aanvullingen, suggesties, verbeteringen en onderzoeksresultaten door gebruikers, hetgeen als het ware resulteert in een dynamisch documentatiesysteem.
- f. In principe is een combinatie van catalogi mogelijk. Eén zoekactie kan treffers in diverse verzamelingen en verscheidene bibliotheken opleveren.

2. Status Quo

Zowel in Nederland als in Vlaanderen zijn/worden brievencollecties digitaal ontsloten (CEN en Agrippa). Door middel van interfacing zijn beide systemen transparant gemaakt voor gebruikers aan weerszijden van de landsgrenzen.

Voor ander handschriftelijk materiaal is dit (uitzonderingen daargelaten) niet het geval. In het algemeen worden handschriften nog via gedrukte catalogi ontsloten en niet via geautomatiseerde systemen. Dit zou met enige inspanning technisch en functioneel mogelijk zijn. Uit het oogpunt van de gebruiker zou dit zeer wenselijk zijn omdat hij via één venster wil kunnen zoeken naar alle soorten documentair materiaal.

Op een aantal plaatsen in Nederland en Vlaanderen zijn wel aanzetten gegeven tot geautomatiseerde ontsluiting voor andere handschriften dan brieven. Ook internationaal gezien bestaan inmiddels wel voorbeelden van geautomatiseerde handschriftencatalogi. In de Europese context richten zich twee projecten, te weten MALVINE en MASTER op modernisering van de handschriftenontsluiting. MASTER richt zich op de standaardisering van de beschrijvingstechnieken en –programma’s. MALVINE beoogt de ontwikkeling van een uniforme, meertalige “zoekschild” voor digitale beschrijvingen van handschriften, die zijn ontsloten via heterogene systemen.

3. Doelstellingen van het onderzoek

Het onderzoek dient antwoord te geven op de volgende vragen:

- a) Wat is de stand van zaken met betrekking tot de ontsluiting en de toegankelijkheid van de belangrijkste handschriftencollecties in Nederland en Vlaanderen, voor zover deze met behulp van geautomatiseerde systemen worden ontsloten?
- b) Is het MALVINE-concept bruikbaar als uniforme, meertalige 'zoekschild' voor beschrijvingen van diverse soorten handschriften uit verschillende perioden?
- c) Welke formats worden gebruikt c.q. zullen gebruikt worden in Nederlandse en Vlaamse instellingen? Voldoen deze formats aan de definities die zijn ontwikkeld in het MASTERproject? Zo niet, in hoeverre moet dit dan worden nagestreefd? In hoeverre zijn de gehanteerde formats en databasestructuren compatibel met MALVINE?
- d) Welke zijn globaal de kosten van participatie in MALVINE? Onderscheid naar lokale en gemeenschappelijke databases!

4. Inhoudelijke reikwijdte

Het onderzoek dient zich te richten op de ontsluiting van alle soorten handschriften zonder beperking naar soort of periode. In principe worden alle typen handschriften, die volgens de gangbare opvattingen afzonderlijke beschrijving verdienen en die niet worden aangemerkt en geregistreerd als deel van een verzameling archivalia in het onderzoek betrokken.

5. Deliverables

- a) Stand van zaken m.b.t. de ontsluiting van de belangrijkste handschriftencollecties in Nederland en Vlaanderen m.b.v. geautomatiseerde systemen.
- b) Beoordeling van MALVINE als uniforme, meertalige zoekschild voor beschrijvingen van handschriften uit diverse perioden.
- c) Aanbevelingen ten aanzien van te hanteren formats en databasestructuren om internationale transparantie en toegankelijkheid van lokale of gemeenschappelijke databases van beschrijvingen van handschriftelijk materiaal volgens het MALVINE - concept te realiseren. Voor de oudere handschriften zullen de in het MASTERproject ontwikkelde definities als richtsnoer worden gehanteerd.
- d) Kostenramingen voor participatie in MALVINE, onderscheiden naar lokale en gemeenschappelijke benadering.

6. Uitsluiting

Er wordt geen kwantitatief onderzoek verricht naar de omvang en aard van te ontsluiten collecties, van te herformatteren bestaande beschrijvingen, van de daarmee gemoeide workload, de aanpak en planning. Voor Nederland bestaat een basis in deze en zouden indicaties kunnen worden ontleend aan het 'Repertorium bijzondere collecties' Door J. Mateboer (KB 1997).

Voor Vlaanderen is nog geen enkele vorm van inventarisatie voorhanden.

Een mogelijk ontwerp voor een plan van aanpak blijft in dit onderzoek mede buiten beschouwing, omdat zulks primair de verantwoordelijkheid is van de depôt houdende instellingen. Hetzelfde geldt voor het inrichten van eventuele samenwerkingsverbanden op dit gebied.

7. Plan van aanpak

WP 1 Inventarisatie stand van zaken met betrekking tot ontsluiting en toegankelijkheid met behulp van geautomatiseerde systemen, inclusief gebruikte "systemen", formats, wijze van beschikbaarstelling gegevens en omvang van databases en groei daarvan.

WP 2 Functionele en technische beoordeling van MASTER als zoekschild voor diverse typen handschriften.

- WP 3 Beoordeling geïnventariseerde formats en databasestructuren op compatibiliteit met MALVINE.
- WP 4 Kostenoverzicht voor participatie in MALVINE, gedifferentieerd naar deelname per instelling of per samenwerkingsverband en eventueel naar andere relevante aspecten.
- WP 5 Opstellen van aanbevelingen voor te hanteren formats en databases ten behoeve van participatie in MALVINE, alsmede specificaties ten behoeve van de realisering van een dergelijke participatie.

**Elektronische ontsluiting van handschriften in Vlaamse en Nederlandse bibliotheken.
Verkenning van technieken en mogelijkheden tot samenwerking.**

Onderzoek in opdracht van SABIDO

uitgevoerd door

H. Laeven

Vragenlijst

1. Naam van instelling, naam en bereikbaarheid van respondent.
2. Omvang van uw collectie(s) handschriften, verdeeld naar middeleeuwse, nieuwere, brieven. Zo mogelijk ook aantallen per eeuw.
3. Welke gedrukte catalogi, c.q. inventarissen of gidsen zijn er verschenen m.b.t. uw collectie(s)? (Eventueel verwijzen naar bibliografie, lijst, website e.d.).
4. Stand van zaken m.b.t. de ontsluiting: welk deel wel, welk niet ontsloten? Hoe ontsloten (kaartcat., gedrukte cat., computerbestand, anders)? Welke plannen? Concrete aanpak (tempo, menskracht)?
5. Aanwinsten: worden nog handschriften verworven? Vormen van verwerving? Geschatte aantallen per jaar per onder 2 genoemde categorie?
6. Voor Vlaamse instellingen: kunt u globale cijfers leveren (of bronnen noemen waaruit die te achterhalen zouden zijn) m.b.t. de omvang van het totale handschriftenbezit in Vlaanderen (resp. middeleeuwse en/of nieuwere en/of brieven)?
7. Digitale ontsluiting:
 - Maakt u reeds beschrijvingen in digitale vorm of bestaan concrete plannen daartoe?
 - Zo ja, in welk format? Is dit een geheel eigen format of wordt het ook elders gebruikt? In hoeverre sluit het aan bij een (de facto) standaard? Bij welke?
 - Wilt u een voorbeeld van het invoer- en het presentatieformat met toelichting en eventuele verdere documentatie bijvoegen?
 - Presentatie van de digitale beschrijvingen aan publiek:
 - a. Louter op afdeling
 - b. Als onderdeel van lokaal bibliotheekstelsel. Hoe? (OPC, apart bestand, lijst of database op Website, anders). Plannen?
 - c. Opgenomen in regionale/nationale/internationale database. Zo ja, welke? Plannen?
8. Acht u samenwerking bij de digitale handschriftenontsluiting wenselijk, c.q. noodzakelijk? Zo niet, waarom niet?
9. Zou deze samenwerking nationaal of internationaal moeten zijn?

10. Indien u vraag 7 positief hebt beantwoord: Moet samenwerking resulteren in
 - a. Een gemeenschappelijk format?
 - b. Een gemeenschappelijke database? Op landelijk of internationaal niveau?
 - c. Wilt u in het kort iets zeggen over de door u geprefereerde aanpak van eventuele samenwerking (incl. verdeling van verantwoordelijkheden)?
11. Neemt u deel in Agrippa (voor Vlaamse bibliotheken), in CEN en GGC (voor Nederlandse bibliotheken) of bent u voornemens dat te gaan doen? Zo niet, waarom niet?
12. Dienen de gegevens betreffende de nieuwere handschriften (in concreto de gegevens opgenomen in Agrippa, c.q. CEN, c.q. in lokale bestanden) volgens u ook beschikbaar te worden gesteld via MALVINE ?
13. Zo ja, zoudt u dan in principe bereid zijn toe te treden tot een (nationaal) consortium en bij te dragen in de kosten van data-integratie in MALVINE (annual consortium fee € 1100, data-integratie eenmalig € 1875), alsmede in eventuele kosten die de huidige databasehouder voor een dergelijke integratie moet maken?
14. Ziet u/kent u voor de oudere handschriften met MALVINE vergelijkbare mogelijkheden tot “internationale ontsluiting”? Zo ja, zou u dan voorstander zijn van aansluiting bij dat initiatief? Hoe beoordeelt u in dit verband de resultaten en mogelijkheden van het MASTER-project?
15. Alleen voor Vlaamse instellingen:
De Nederlandse bibliotheken hebben in principe besloten alle handschriften (middeleeuwse en nieuwere) te gaan beschrijven/opnemen in het Gemeenschappelijk Geautomatiseerd Catalogiseersysteem (GGC) van OCLC/PICA volgens een speciaal, gemeenschappelijk format? Uitgangspunt is dat uitvoer naar/ presentatie via een diversiteit aan lokale systemen, nationale of internationale databases technisch mogelijk zal zijn.
Zoudt u het zinvol achten om als gezamenlijk Vlaamse instellingen aansluiting bij dit initiatief te verkennen? Zo niet, waarom niet? Zo ja, hoe zou een dergelijke verkenning vorm kunnen krijgen?
16. Wilt u s.v.p. andere opmerkingen, mededelingen, kwesties of voorstellen, die dienstig kunnen zijn in het kader van dit project toevoegen?

Mag ik u verzoeken uw reacties (incl. eventuele bijlagen) vóór 22 april a.s. te doen toekomen aan:

Dr. A.H. Laeven, Hertogstraat 2, 6584 AN Molenhoek (NL), tel. +31-24-3585006/6753444, h.laeven@mailbox.kun.nl, fax +31-24-6753443.

Bijlage III

Aan geadresseerde.

Molenhoek, 1 april 2003

Zeer Geachte Mevrouw/Heer,

SABIDO, het onder de Taalunie ressorterende Vlaams-Nederlandse Samenwerkingsverband voor Archief, Bibliotheek en Documentatie, heeft mij verzocht een klein onderzoek uit te voeren naar de stand van zaken met betrekking tot de elektronische ontsluiting van handschriften in Vlaanderen en Nederland en naar de mogelijkheden van (internationale) samenwerking op dat gebied.

Het onderzoek beperkt zich tot vormen van elektronische ontsluiting en het heeft alleen betrekking op de collecties in Vlaamse en Nederlandse wetenschappelijke bibliotheekcollecties. In eerste instantie wordt slechts een klein aantal instellingen, waaronder de uwe, benaderd. De bedoeling van deze contacten met een aantal belangrijke beheerders van handschriftencollecties is te komen tot een globaal beeld van de stand van zaken met betrekking tot (plannen voor) de elektronische ontsluiting van handschriften. Het gaat daarbij vooral om het verkennen van mogelijkheden tot samenwerking, allereerst natuurlijk op nationaal vlak, maar voorts ook tussen Vlaanderen en Nederland. Tevens spitst de opdracht zich mede toe op het nagaan van mogelijkheden tot aansluiting bij internationale/Europese initiatieven, waarvan MALVINE en MASTER met name zijn genoemd. Intussen is duidelijk geworden, dat MALVINE op het punt staat een operationele dienst te worden, maar dat het project MASTER (nog?) niet de gewenste resultaten heeft opgeleverd. Desalniettemin wil ik beide initiatieven in mijn onderzoek betrekken. Indien en voor zover aansluiting bij dergelijke initiatieven mogelijk en gewenst zou blijken te zijn, zal ook worden getracht de technische en financiële condities van dergelijke keuzes in beeld te brengen.

In het licht van het voorgaande neem ik hierbij de vrijheid om u een vragenlijst toe te zenden. Ik hoop dat u in het belang van de Vlaams-Nederlandse samenwerking bereid zult zijn uw antwoorden vóór de aangegeven datum aan mij te retourneren. Afhankelijk van de reacties zal ik vervolgens nog telefonisch contact met u opnemen of een afspraak maken voor een mondeling onderhoud.

U bij voorbaat hartelijk dankend voor de te nemen moeite verblijft met vriendelijke groeten,

Hub. Laeven.

Bijlage IV

MALVINE Consortium Agreement

This AGREEMENT is made on xx.xx.xxxx

BETWEEN

Staatsbibliothek zu Berlin – Preussischer Kulturbesitz (the MALVINE Maintenance Agency),
established in Germany

AND

Xxx

WHEREAS:

The Parties wish to define certain of their rights and obligations inter se in respect of the carrying out of the MALVINE Search & Retrieval Services.

NOW THEREFORE IT IS HEREBY AGREED AS FOLLOWS:

1. Words defined in Article 1 of the *Charta of the MALVINE Maintenance Agency* shall have the same meaning in this *MALVINE CONSORTIUM AGREEMENT* and appear in italics.
2. All provisions of the *Charta of the MALVINE Maintenance Agency* shall have effect as of time of signature and shall continue in full force according to the provisions of Article 2 of the *Charta of the MALVINE Maintenance Agency*. The provisions of this *MALVINE Consortium Agreement* shall complement the provisions of the *Charta of the MALVINE Maintenance Agency*.
3. The xxx agrees to pay an amount xxx to cover its share of the costs incurred by running the *MALVINE Maintenance Agency* during the first year of its operation to the following bank account held by Staatsbibliothek zu Berlin – Preussischer Kulturbesitz:

Staatsbibliothek zu Berlin / Bundeskasse Berlin
Landeszentralbank Berlin
Konto-No.: 100 010 18
Bankleitzahl: 100 000 00

Please add this sentence to every money order:

<Zugunsten Staatsbibliothek zu Berlin 0687 28231 5 Vorh. 39>

4. Costs as specified in Article 3 of this *MALVINE Consortium Agreement* shall be subject to an annual review at the end of each calendar year by the *MALVINE Consortium* in accordance with the provisions of Article 5.1 (d) of the *Charta of the MALVINE Maintenance Agency*. Any changes in the financial specifications shall require an affirmative vote according to the provisions of Article 5.1 (d) of the *Charta of the MALVINE Maintenance Agency*.

5. Annex 1 “Current Costs” is an integral part of this *MALVINE Consortium Agreement*.

In witness whereof the parties hereto have executed this License on the day and year first above written.

Executed for and on behalf of
xxx

in the presence of:

Executed for and on behalf of
the Staatsbibliothek zu Berlin
- Preussischer Kulturbesitz
by xxx
General Director
in the presence of:
xxx

Annex 1 “Current Costs”

Calculation of costs to be covered by the MALVINE consortium.

Note that this cost calculation is applicable to the first business year of the MALVINE Maintenance Agency. After the first business year this cost calculation will be subject to a review.

The following calculation is based upon the following daily labour rates:

Staatsbibliothek zu Berlin – Preussischer Kulturbesitz	250 EURO/day
JOANNEUM RESEARCH Forschungsgesellschaft GmbH	500 EURO/day

1. Annual Costs

1.1 MALVINE Maintenance Agency (Staatsbibliothek zu Berlin – Preussischer Kulturbesitz). Specification of the expected yearly work load and costs for the administration and maintenance of the MALVINE server.

Maintenance of:	Days/yr	€/yr
Server hardware		2.250
Data backup	6	1.500
Maintenance server software	1	500
Maintenance system software	1,5	750
System configuration	6,25	3.125
Leased line costs		700
Total	14,75	8.825

1.2 MALVINE Technical Support Contract (JOANNEUM RESEARCH Forschungsgesellschaft GmbH)

The technical Support Contract includes the support of 25 men days for

- User support
- Smaller updates and bug fixes of the
 - o MALVINE Application Server
 - o MALVINE OPAC
 - o Toolbox software (preparation and integration of additional data formats)

Days	€/yr
25	12.500

2. Total of annual costs to be recovered by the MALVINE consortium:

Staatsbibliothek zu Berlin – Preussischer Kulturbesitz	8.825
JOANNEUM RESEARCH Forschungsgesellschaft GmbH	12.500
Total	21.325

3. “Entrance fee” per new member of the MALVINE Consortium

In addition to the yearly costs every new member of the MALVINE Consortium will have to pay the following costs. The following calculation shows a maximum and a minimum model

calculation, every new partner's data integration will be calculated separately according to the real work which had to be carried out.

3.1 Integration of new data (unknown format)

	Days	€
Preparation of the conversion tool	4	1.000
Data conversion	0,5	125
Data import	1	250
Upgrading of the database	2	500
		1.875 €

3.2 Integration of new data (known format)

Preparation of the conversion tool	4	1.000
Data conversion	0,5	125
		1.125 €

Explanation of the MALVINE Cost Model

Costs for present members of the MALVINE Consortium are specified under **1.** and **2.**

Costs for future members of the MALVINE Consortium additionally include those costs specified under **3.**

The cost model will be valid for a period of 1 year. After 1 year a revision of this cost model will be undertaken with a view on determining:

- whether the actual costs of SBB were covered,
- how the integration of new members of the MALVINE Consortium has affected the cost model.

The present MALVINE participants will have to bear a total of 21.325 EURO for the first year. Since the present MALVINE participants differ considerably, graded fees will be applicable:

1. High rate, applicable for:
 - big institution
 - institutions which provide relatively huge amounts of data
 - institutions which act as National Libraries, thus having certain obligations on a national level.

Presently applicable for: SBB, BL, SNL, BN, ÖNB

Actual costs: 3.000 EURO/year

Total: 15.000 EURO/year.

2. Medium rate, applicable for:
 - big institutions
 - institutions which provide considerable amounts of data

Presently applicable for: DLA, UCM.

Actual costs: 1.500 EURO/year

Total: 3.000 EURO/year.

3. Small rate, applicable for:
 - small institutions
 - institutions which provide small amounts of data.

Presently applicable for: IMEC, FDÖP, GSA.

Actual costs: 1.100 EURO/year

Total: 3.300 EURO/year

21.300 EURO/year

Costs to be borne by xxx amount to 3.000 € for the first year of the operation of the *MALVINE Maintenance Agency*.

Bijlage V

Inleiding op AGRIPPA

Het AMVC-Letterenhuis bewaart het Vlaamse literaire erfgoed en draagt de verantwoordelijkheid voor de registratie, de beschrijving en de ontsluiting, alsook de (mede)verantwoordelijkheid voor de bestudering ervan. Het AMVC-Letterenhuis beoogt een basisregistratie van de gehele collectie. Beschrijving en documentatie (inventarisatie, ontsluiting en verder onderzoek) van delen van de (kern)collectie worden doel- en projectmatig uitgevoerd met als leidraad de hoofdfunctie van de instelling: de publieksgerichte ontsluiting door tentoonstellingen, projecten, publicaties en via de online raadpleegbare catalogus Agrippa.

registratie

Basisregistratie van de collectieonderdelen vindt zo spoedig mogelijk na binnenkomst plaats, waarbij voorrang wordt verleend aan documenten die tot de kerncollectie behoren. De inschrijf- of stamboeken bevatten van elk verworven document (of groep van documenten) een omschrijving van de aard en de kwantiteit, de datum van verwerving en de herkomst, en een inschrijvingsnummer dat ook op het desbetreffende collectieonderdeel wordt aangebracht en dat ook gebruikt wordt bij de beschrijving ervan in de databank Agrippa.

beschrijving

Pièce de résistance van de beschrijving van de collectie van het AMVC-Letterenhuis is de inventaris Agrippa. Deze unieke relationele databank is online kosteloos te raadplegen op het world wide web (http://museum.antwerpen.be/amvc_letterenhuis). Het Vlaamse literaire geheugen wordt zo op een laagdrempelige manier wijd verspreid publiek gemaakt.

Door meer en meer ook beeldmateriaal in Agrippa op te nemen wil het AMVC-Letterenhuis deze databank in de toekomst uitbouwen tot een heus virtueel letterenmuseum.

Met Agrippa maakt het AMVC-Letterenhuis sinds 1996 het bewaarde literaire erfgoed op een eenvoudige wijze toegankelijk voor onderzoekers, scholieren, studenten, tekstbezorgers, journalisten en alle andere belangstellenden. Dankzij de continu voortschrijdende wetenschappelijke ontsluiting van de collectie worden er elke dag nieuwe gegevens beschikbaar gesteld voor het publiek. (N.B. Bij de hieronder genoemde aantallen moet in het oog worden gehouden dat de collectie ruim 1,5 miljoen brieven en handschriften omvat, 130.000 foto's, 35.000 affiches en duizenden schilderijen, aquarellen, tekeningen en prenten.)

Agrippa bevat momenteel beschrijvingen van

- 54.000 personen (veelal met portretfoto), tijdschriften, uitgeverijen, verenigingen, instellingen en abstracte begrippen

- 375.000 brieven in 210.000 beschrijvingen (sommige deelcollecties zijn collectief beschreven)
- 8.500 handschriften waarvan ca. 700 met een afbeelding
- 11.000 affiches waarvan 1.700 met een afbeelding
- 10.000 foto's waarvan ruim 8000 afgebeeld
- 1000 schilderijen, aquarellen, tekeningen en prenten

Klapper

Centraal in Agrippa staat de 'klapper', de inventaris met namen en trefwoorden die verwijzen naar beschrijvingen van de collectieonderdelen. Deze is inmiddels uitgegroeid tot een encyclopedisch apparaat met ca. 54.000 trefwoorden waarvan 5.000 met een afbeelding. Er zijn bijna 40.000 namen van personen in opgenomen, meer dan 10.000 verenigingen en instellingen, en verder 937 tijdschriften, 370 uitgevers en 504 drukkers.

- In de klapper staan de namen met al hun alternatieve vormen, varianten, pseudoniemen, acroniemen, de plaats en datum van de geboorte van de gevraagde persoon, of de oprichtingsdata van de vereniging, gevolgd door gelijkaardige gegevens over de dood van die persoon of de ontbinding van de vereniging. Voor zover mogelijk zijn er portretfoto's opgenomen.
- Het lemma wordt verder gesitueerd door met een beperkt aantal trefwoorden de sfeer weer te geven waarbinnen de persoon of vereniging actief is of was (proza, film, politiek etc.). In een aantal gevallen is een biografische schets toegevoegd.
- Deze gegevens worden gevolgd door meer specifieke gegevens, zoals het identificatienummer (voor personen die in de collectie een eigen dossier hebben), een overzicht van de soorten materiaal die over die persoon onder dat nummer bewaard worden, en eventueel een beknopte archiefinventaris (plaatsingslijst). Ook relaties zijn opgenomen. Meestal gaat het om een relatie tussen een persoon en een vereniging (functie); tenslotte zijn de familie- en verwantschapsrelaties aangegeven.

Deze gegevensbank bevat dus alle elementaire informatie om onze collecties te kunnen raadplegen. Vanuit de klapper is doorklikken mogelijk naar analytische deelinventarissen met meer gedetailleerde informatie over brieven, handschriften, affiches, foto's, schilderijen, prenten en beelden.

Brieven

Kwantitatief de belangrijkste deelinventaris in Agrippa is de brieveninventaris. Deze wordt geraadpleegd vanuit de klapper. Bij elk onderdeel in de klapper is te zien hoeveel brieven er beschreven zijn van, aan of over dat onderdeel. Een hyperlink leidt naar een chronologisch overzicht van alle brieven, gerangschikt per jaar, met de ongedateerde brieven bovenaan.

Momenteel zijn in Agrippa 375.000 brieven opgenomen in 210.000 beschrijvingen. Dit betreft de belangrijkste brieven uit de belangrijkste

brievenverzamelingen (fanmail en verjaardagskaartjes bijvoorbeeld zijn niet beschreven). Ook hier is doorklikken naar een diepere ontsluiting mogelijk (personen, onderwerpen).

Handschriften

De kwalitatief hoogstaande handschriftencollectie wordt pas recent per stuk beschreven. Voorrang is gegeven aan de belangrijkste schrijvers. Verder wordt systematisch van A tot Z ontsloten. Van de ca. 8.500 beschreven handschriften in Agrippa zijn er 700 voorzien van een afbeelding. Bij de handschriften wordt de titel vermeld (anders een omschrijving of de beginregel), het tekststadium (handschrift, typoscript, verbeterd typoscript, verbeterde drukproef, verbeterde druk of afschrift), het genre, de schrijfstof, en of het handschrift gesigineerd is.

Andere voor de hand liggende gegevens zijn datum, plaats, formaat, inschrijvingsnummer en magazijnplaats. Ook wordt het aantal bladen genoemd en het aantal beschreven bladzijden. In het annotatieveld kan een uitgebreide beschrijving van het handschrift opgenomen worden met een overzicht van publicaties.

Behalve op elk woord van de titelbeschrijving zijn de handschriften met hyperlinks rechtstreeks ontsloten op auteur, onderwerpen, corrector, illustrator, vertaler, binders, uitgever, tijdschriftuitgave, etc.

Affiches

In deze deelinventaris zijn meer dan 11.000 affiches beschreven van de ca. 35.000 die het AMVC-Letterenhuis bewaart; ca. 1.700 beschrijvingen zijn voorzien van een afbeelding, meestal in kleur. De affiches zijn ontsloten op ontwerper, drukker, lithograaf en diverse trefwoorden. Verder zijn vermeld: plaats en datum van de geafficheerde activiteit, formaat van de affiche, inschrijvingsnummer en bewaarplaats in het magazijn en voorts een beschrijving met elk belangrijk tekstelement dat op de affiche afgedrukt is.

Foto's

De foto-inventaris bevat mutatis mutandis dezelfde soort gegevens en is opgebouwd volgens dezelfde structuur als die van de affiches. Van de meer dan 130.000 foto's uit de collectie zijn er 10.000 beschreven en ruim 8000 afgebeeld. Er wordt naar gestreefd om alle beschreven foto's ook meteen in lage resolutie (72 dpi) af te drukken. Op die manier hoeven de originele foto's ook niet meer voortdurend gemanipuleerd te worden.

Iconografie

Deze inventaris ontsluit onze collectie schilderijen, beelden, tekeningen en prenten. De collectie olieverfschilderijen, beelden en plaquettes zou tegen eind 2003 volledig ingevoerd moeten zijn met lage resolutiescans van elk werk.

Naast de ontsluiting op trefwoorden via hyperlinks, zijn alle deelinventarissen ook raadpleegbaar via de beschrijvingen die full-text opzoekbaar zijn.

In alle modules van Agrippa is een veld voorzien voor interne informatie over het betreffende object, alleen bestemd voor medewerkers van het AMVC-Letterenhuis.

Een virtueel letterenmuseum?

Internationaal neemt in musea en archieven de tendens toe om in de inventaris (online, of op cd-rom) ook afbeeldingen van de collectieonderdelen op te nemen. Dat biedt de raadpleger meer houvast bij zijn zoektocht en voorkomt het moeten blootstellen van de vaak fragiele documenten aan licht- en temperatuurschommelingen en aanrakingen. Het maakt de inventaris bovendien visueel aantrekkelijk, en kan deze zelfs de rol van virtueel museum laten uitoefenen. De bezoeker stelt er als het ware zijn eigen tentoonstelling mee samen. Agrippa bevat momenteel al meer dan 15.000 afbeeldingen.

Als proef- en voorbeeldproject voor het als 'virtueel museum' laten functioneren van Agrippa zijn alle handschriften, foto's, schilderijen, tekeningen en affiches van Paul van Ostaijen uit de AMVC-Letterenhuiscollectie in het datasysteem ook via scans opgenomen; de 500 brieven van en aan Van Ostaijen zijn alleen beschreven.

Bijlage VI

Overzicht van gebruikte automatiseringssystemen

<i>Instelling</i>	<i>Handschriften</i>	<i>Brieven</i>	<i>Intern (additioneel)</i>
KB Den Haag	GGC	CEN	DB/Text
Deventer	GGC	CEN	---
Utrecht	GGC (zeer beperkt)	CEN	Tekstverwerker
Groningen	GGC	CEN	---
Leiden	GGC (voorzien)	CEN	Micro-OPC, Digitool Library (Ex Libris)
Ltk. Museum	GGC	CEN	---
AMVC	---	AGRIPPA	---
Stadsb. Antwerpen	BROCADE	AGRIPPA	---
UIA	BROCADE	AGRIPPA	---
OB Brugge	VUBIS	VUBIS (AGRIPPA voorzien)	---
KB Brussel	---	VUBIS	---
Plantijn Moretus	BROCADE	AGRIPPA voorzien	---
UB Gent	ALEPH	ALEPH	---
C. Vl. Miniaturen	in ontwikkeling	---	---

Invoer in GGC, BROCADE, VUBIS, ALEPH overal short-title.